

ТИПОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ У ПОВІСТІ "ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ" ТА П'ЄСИ "УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ" І. ФРАНКА

У статті здійснено типологічний аналіз творів І. Франка на тему "жіночого питання". Простежено за особливостями характерів Анни та Регіни. Вказано на засоби досягнення щастя кожною із жінок. З'ясовано, що героїні творів поклали початок боротьбі жінок за свої права, оскільки вони були першими "ластівками" української жіночої емансипації.

Проблема боротьби жінки за своє особисте щастя не є новою. Ставлення до неї як до фізично та духовно неповноцінної істоти сформувалося ще на початку нашої цивілізації. Відповідно, актуальна соціальна тема знайшла своє відображення й у художній літературі.

Перові І. Франка належать різножанрові твори на згадану тематику. Двоє із них – повість "Перехресні стежки" та драма "Украдене щастя" – на нашу думку, найяскравіше передають колорит сучасного Франкові суспільства. Дослідженню як повісті, так і п'єси, приділили увагу дехто із учених [1; 2; 3; 6; 8; 9], проте ніхто із них ні в якій мірі не пов'язував згадані шедеври художньої літератури, чим і зумовлена актуальність подібного дослідження. Саме тому метою нашої роботи є встановлення типологічних паралелей згаданих творів І. Франка.

Обидві героїні – Анна та Регіна – вийшли заміж не з власної волі, в обох боліли рани за втраченим почуттям (Регіну, як переконаємося далі, дещо менше, тому як вона менш серйозно відносилась до їх із Євгеном стосунків). "...Закопали тебе живцем у могилу!" – каже Анні коханий про її братів [4: 22]. Стальську ж віддала заміж цьоця – у минулому повія, що підбирала дівчат для підстаркуватих чоловіків або таких, яким одруження потрібно для кар'єри.

Регіна до шлюбу бажала стати "найвищим, найкращим, чим тільки може бути жінка для мужа! Щоб я йому була поміччю в пригоді, потіхою в горю, захоотою до всього доброго!.." [5: 257]. У селянки, звісно, було менше потенціалу для громадської роботи.

Чоловіки обох героїнь знали про дошлюбні відносини своїх жінок: із Генею (Регіна) та Михайлом (Анна), хоча Стальський через 10 років по одруженні й випадково (не вважаючи її вартою уваги), а Микола не був впевнений, що у дружини то було велике почуття.

Євген переконаний, що Стальська кохає його, Михайло ж запитує Анну, чи це так (не вибиваючи зізнання, як стверджує більшість науковців). Отож, постає питання: хто із чоловіків більший егоїст? Певно, Рафалович: "Віддай мені мою любов, предмет моєї туги! Віддай мені *найкращу частину могого "я"* [Курсив наш. – Ю.М.] – просить він Регіну [5: 265].

Не перечимо, що Гурман – егоїст. На підставі права, наданого йому Анною, він хотів зазнати хоча б миті щастя. Як людина бувала, така, що пізнала нелегке життя, він знає, що щастя триває недовго (звідси й філософія "радощів одного дня"), розуміє, що сучасні йому мораль, статус Анни як заміжньої жінки пришвидшать процес їх краху.

Однак драматичний конфлікт він зводить до жарту. Пригощаючи Миколу, він послуговується народною мудрістю: "На, випий! І не журися! *Вдар лихом об землю! Нехай Мошкова кобила журиється, що велику голову має*" [Курсив наш. – М.Ю.] [4: 50].

І Євгенові, і жандармові здається, що дружини Стальського та Миколи відповідно зовні змінилися (хоч варто зауважити, Регіна більше від безділля та самознищення, останнє, вважаємо, набуло в неї мазохістських рис), що є результатом життя із нелюбами.

Спочатку Регіна для Євгена була "голубочкою" та "бідною мученицею", однак надалі бачить забагато недоліків у її подібі. Певно, він полюбив не реальну жінку, а образ і свої власні мрії у ньому.

Порівняємо реакцію чоловіків на звістку про одруження їх коханих: Євген теж "тисячу разів на день проклинав і благословляв" Регіну, а Михайло "...був би тебе вбив, коли б ти була близько" [4: 22], і хоч давала слово вийти заміж за коханого лише Анна (через що уже несе печатку фатуму), проте обидва чоловіки кляли жінок, бажаючи їм найважчої карі. І кара, певно, їх досягла.

Для Євгена характерна непостійність переконань: "Стрічаються перехресні стежки на широкім ступу та й знов розбігаються! Таке буде й наше. Що вона мені тепер, і що я їй? Нічого і нічого..." – думав Євген спочатку [5: 272]. Михайло відразу ж після зізнання Анни вирішує діяти, а не розмірковує.

На пропозиції чоловіків "відокрасти щастя" жінки реагують аналогічно: "...Я присягала. Гріх мені таке слухати..." (Анна) [4: 32], "Пане, я шлюбна жінка... чесна жінка. Мені не випадає слухати таких промов. Бувайте здорові!" (Регіна) [5: 277].

На Євгенову пропозицію втекти із міста, бути вільними та щасливими, Регіна запитує: "...краденим щастям?.." [5: 277], тож розуміє безперспективність такого заходу і продовжує: "Адже

тут подвійна крадіж. Ти вкрав би мене від мужа, а я тебе від твого діла, від тих нещасних... людей, що потребують тебе... у хвили розворушення ти бачиш, ти бачиш у мені не те, що дійсно сидить перед тобою, а свій ідеал... А за день, за два прийде розчарування, запал остигне..., і наше крадене щастя переміниться на нову тюрму, нові кайдани" [5: 277]. На слова жандарма: "...будь моєю! На злість тим, що нас розлучили. Наперекір тим, що вкрали наше щастя. Ми його відокрадімо, наше щастя!... А трафилась нам нагода, то й поживмо свобідно та покуштуймо щастя..." [4: 32]. Анна має сумніви у тривалості останнього, як і Регіна: "Чи довго воно потриває?" [5: 277]. "Щастя ніколи довго не триває" – відповідає Гурман, чим і переконує все ж його зазнати [4: 32]. Однак ситуації героїв дещо різняться: Регіні пропонують піти світ за очі, Анні ж доводиться залишитися в рідному середовищі, перебувати в епіцентрі пліток та пересудів. Певно, як жандарм, Михайло мав можливість позбавити кохану жінку незручних ситуацій.

Михайло дозволяє собі в хаті Миколи цілувати при чоловікові його дружину, вигнати гостей із хати Задорожного, вдарити його, а коли останній плюнув на жандарма, наголошує, що Микола плюнув не на нього, а на цісарський мундир.

Абсурдна ситуація відбувається тоді, коли коханець Анни обіцяє скрутити голову кожному, хто посміє би сміятися над ославленим Миколюю (кому, як не супернику, це робити!) і одночасно відправляє Миколу на нічліг із хати.

На наше глибоке переконання, Регіна і до шлюбу не дуже любила Геню (хоча вона й пояснює своєю затурканістю та специфічним вихованням, проте нам це здається слабко вмотивованим фактом): "Мені здавалось, що таких діамантів [коханих] я на дорозі свого життя знайду багато, що досить мені схилитися туди або сюди, щоб такий діамант попався мені в руку..." [5: 405], однак жінка теж поетизує образ мецената і прагне захисту будь-якого чоловіка від домашньої тиранії: "...Ти ж запевнював, що любиш мене. Невже можна любити і спокійно дивитися, як улюблена людина треплеться і в'ється на тортурі?.." [5: 406], переконуючи себе саму в почуттях до нього. Із думкою про любов Рафаловича до неї Регіна пов'язує певні надії.

Надалі Рафалович відчуває вдячність до Регіни, що "не використала сю хвилю його слабості" [5: 287], тобто не поїхала із ним на край світу та не відірвала від громадської роботи. Адвокат керувався принципом: "...Яке ти маєш право вдовольняти свої примхи і любовні бажання, вколи мільйони твого народу не мають чим вдовольнити найконечніших потреб життя?" [5: 291].

"У її серці живе сильне дівоче почуття до Михайла Гурмана, але жінка успадкувала цінності гуманізму і бачить у своєму чоловікові насамперед людину [Курсив наш. – М.Ю.]. Народно-християнська мораль всещирості і любові до ближнього для Анни – незмінне правило у повсякденному житті, переступити яке вона ніколи навіть не гадала" [6: 242-243]: "Іди, іди, бідна ти голово! Не роби з себе сміховище людське! Війтові нічого не зробиш, тільки з себе сміх зробиш" [4: 15], – застерігає вона Миколу у відповідь на його погрозу подати до суду на війта. Вірна народним традиціям, жінка забороняє Михайлові під час першої їх зустрічі згадувати про колишню любов, адже вона шлюбна жінка і має чоловіка, навіть подумати щось погане про Миколу не може, противлячись "тому щирому і тривожному почуттю, що заворушилось десь на дні її страдницького серця" [6: 243]. А коли присяжний, війт і жандарм арештовують Задорожного, підозрюючи його у злочині, дружина стає на захист чоловіка: "Ні, ні, ні! Ніколи! Він такий добрий, він хробака дармо не розтопче, не то щоб чоловіка вбив" [4: 31]. Зауважимо, що ці слова сказані Михайлові про його суперника – про людину, з якою низка нещасливих подій поєднала Анну в сімейному союзі. О. Вертій продовжує думку та градує почуття Анни до чоловіка та коханого, відносно Миколи стверджуючи: "...до якої вона ніколи не мала такого сердечного і глибокого почуття, як до своєї першої любові" [6: 243]. Дозволимо собі де в чому не погодитися із автором. Анна, знаючи, що коханий загинув, не маючи іншого вибору, позбавлена можливості вступити у шлюб із тим, хто до вподоби (як і Регіна), "безземельна" (пережиток патріархального устрою), змирилась із долею, звикла [Курсив наш. – М.Ю.] до свого доброго чоловіка, розуміючи, що в сучасному їй суспільстві, де людина підпадає під вплив долі, фатуму, уже нічого не виправити, шлюб не розірвати, доведеться вести господарство, забути про бажання серця. Регіна ж називає чоловіка катом і навіть у своїх нестерпних умовах є неприступною.

З початку п'єси Анна змальована нам як зразкова господиня (Стальська до зради чоловіка теж займалась господарством), заклопотана домашніми справами, мудра порадиця, опора для молоді та свого чоловіка. Так, за імпровізованого домашнього суду над Анною – жінкою, яка "ані стида не має, ані серця" [4: 55], коли пропонували поговорити в раді про те, "аби її при всій громаді різками висічи" [4: 55], Микола каже сусідам, що вони знають: "Анна була добра, щира та вірна, заким його [Михайла] зла доля на мій дім навернула" [4: 59]. Хоч заміжня жінка поводить у церкві "не для прикладу", "до нього... молитви [Михайла] шепче", – стверджують односельці і говорить Михайлові, що їй обрид чоловік, краще б гнів у тюрмі, при чоловікові п'є за здоров'я коханця, проте в наступній яві 3 Анна просить Миколу не рвати її серця своїми сльозами [4: 51], а у яві 4 боїться, аби той не заподіяв собі лиха [4: 53].

Незважаючи на те що в розмові із супротивником Микола назвав Анну негідницею, громаді він не дозволяє "патрати" ім'я своєї дружини: "Кому яке діло до мене і до моєї жінки?" [4: 56] та "Зась раді громадській до моєї жінки..." [4: 56]. Про зраду ж дружини як таку, що відбулася, Стальський розповів друзям.

Філософія кар'єриста-чоловіка Регіни – Стальського – "тресура" жінки, свого найтяжчого смертного ворога. Так, наприклад, останній так реагує на здивування Рафаловича його "ідеальною жінкою", "котра може нічого не сказати мужеві, коли не прийде в пору на обід" [5: 183]: "Котрий мужчина не вміє поводитися з жінками, той ліпше зробить, коли не буде женитися. А вміючи, можна все зробити" [5: 183]. Він намагається знайти привід, аби принизити дружину, довести самому собі, що вона чимось схожа на нього, а, отже, не краща. Микола ж розуміє почуття своєї дружини. Екс-наймит Анни розуміє та жальє (!) свою дружину: "Я не хочу бути твоїм катом, бо знаю, що ти й без мене багато витерпіла..." [4: 49]. Микола готовий був стерпіти зраду, зруйноване господарство, допоки він, статечний господар із незаплямованою репутацією, не без стимулювання громади, зрозумів безперспективність перемовин із Анною, убив не лише Михайла, а й себе як члена громади (буде засуджений), як чоловіка (втратить Анну) і християнина (скоїв смертний гріх) [7: 49].

Регіна теж скоює злочин у стані афекту. Вона, як і чоловік Анни, мстить за потоптану гідність.

Стальська теж не мала спадку, та у її випадку це не була навіть подоба шлюбу. Розбещений, жорстокий чоловік (що ще замолоду 3 дні поспіль катував кота, доки той сам не здох), сам створював атмосферу ненависті у родині, усі свої комплекси хотів компенсувати за рахунок безпомічної жінки.

Обидві героїні – добрі та справедливі. Коли в Гурмана виникають підозри стосовно псевдозлочину Миколи, жінка виступає оборонницею своєї родини, не благає захистити їх із чоловіком, а попереджає: "Я не буду просити тебе, щоб ти змилювався над нами, не погубляв нас. Одно тільки тобі скажу, що двоє невинних людей візьмеш на душу!" [4: 23].

Горда Регіна, відчуваючи, що Стальського не змінити, шукає "рятівного вогника". Вкрай десоматизована, вона хапається за нитку, однак раціональний Євген рве її, хоч жінка не переслідує жодних прагматичних цілей відносно останнього. Адвокат бачить у ній клієнтку, збентежена ж жінка не виявляє свого почуття та навіть вважає себе не вартою його любові.

Отже, Рафалович переслідує насамперед громадські інтереси. Хоча, гадаємо, вчинив він підло, спочатку давши надію жінці, а потім не бажаючи її навіть захистити від сімейних тортур. Цю функцію, зрештою, вона виконала сама, помстившись за роки знущань і водночас розуміючи, що щастя із Євгеном чи без нього для неї уже не буде. Підсвідомо це розуміла й Анна, проте наважилася зазнати хоч миті радості.

На відміну від Регіниного, Анниному серцю дали змогу відкритися, воно здатне як щиро та віддано кохати, не таїтися, як усі, із своїм бажанням щастя, не пригнічувати його, йти у своєму коханні до кінця, так і розуміти біль людини, якій завдано шкоду через це твоє бажання.

Так, Юрій Кобилецький із цього приводу слушно зауважив: "Образ Анни, що так сміло порвала з усталеними моральними нормами свого суспільства, був зовсім новим в українській класичній драматургії" [8: 125].

Чому якщо образ Анни асоціюється із позитивом, добром, то Михайло в будь-якому разі – лиходій у більшій чи меншій мірі, адже у них була одна мета? Вважаємо таку точку зору алогічною. Хіба є підстави стверджувати, що жандарм діяв не за велінням серця? Адже, власне, саме його передсмертні слова переконують у ширості його почуттів до коханої. Він, як і Микола у свій час, зрозумів почуття закоханої людини і, вмираючи, попросив у нього вибачення за завдану шкоду, сказавши при тому, що давно сам хотів собі заподіяти смерть.

Надалі Лариса Мороз наводить у приклад кінцівку І варіанту "Украденого щастя", де героїня хоче взяти убивство Михайла на себе, захищаючи таким чином чоловіка від в'язниці [9: 200]. Та, певно, ця версія не влаштувала Франка, тому як він від неї відмовився. Ми вважаємо, що автор таким чином хотів показати завершений образ жінки, яка остаточно обрала кохання (навіть і до уже мертвого), а не зайвий раз продемонструвала "розшарпаність душі" (вислів Лариси Мороз). Не логічно говорити в контексті сильної особистості про її розшарпану душу. Проте ми не можемо не погодитися із думкою згаданого науковця про перевагу у творі психіки над логікою, аналізу над обґрунтуванням (тому постать Анни можна вважати перехідною від традиційних до персонажів нової психологічної драми). Хоча поняття логіки у творі досить умовне. Логічним було б для Анни далі бути із нелюбом? Вона хотіла прожити своє життя для себе, а не про "людське око", а суспільні рамки створюють деякі шаблони (як-от, зберігати формальний союз двох людей), які, як не дивно, можуть калічити людські життя. Анна до того прийшла не відразу, швидше інтуїтивно.

Кохання Анни до Михайла зруйнувало честь жінки, шлюб, повагу громади та навіть вимагало в жертву життя іншої людини. Не забуваймо, що із усвідомленням цього гріха двоє людей буде існувати – не жити. Кожен із трьох героїв п'єси пройшов шлях страждань та болю. Любов Регіни була спокійнішою, на вітар свого кохання вона принесла лише своє життя.

Єдина суттєва різниця між героїнями – Регіна сподівалася на щастя, Анна ж зазнала його.

Героїні обох творів зіткнулися із жорстокою дійсністю, яка їх перемогла. Однак вони боролися за свою долю, прагнучи змінити її. І це були перші "ластівки" української жіночої емансипації, яка надалі набула неабияких масштабів.

Автор статті не претендує на ґрунтовність свого дослідження і сподівається, що згадана проблематика перспективна. Отож, дослідження такого роду на часі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дроздовський Д. Літературне дежавю: про спільність композиційних сценаріїв у повісті "Ася" І. Тургенева й романі "Перехресні стежки" І. Франка // Дивослово. – 2008. – № 12. – С. 43-47.
2. Козир О. Психоаналітичне дослідження символіки сновидінь у повісті Івана Франка "Перехресні стежки" // І. Франко і нац. й дух. відродж. України. До 150-ї річниці від дня народження. Матеріали наук.-практ. конф. 18 травня 2006 р. – Харків: ХДНБК, 2006. – С. 59-66.
3. Крупач М. "...Визволи нас від лукавого" ("Філософія лукавства" у творчому монтажі роману І. Франка "Перехресні стежки") // Тези доповідей XVII (8-9 жовтня 2002 р.), XVIII (9-10 жовтня 2003 р.), XIX (10-11 жовтня) Франківських щорічних наукових конференцій / Відп. ред. О. І. Денисюк. – Львів, 2006. – С. 40-43.
4. Франко І. Украдене щастя // Збір. тв. в 50 т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 24. – С. 7-64.
5. Франко І. Перехресні стежки // Збір. тв. у 50 т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 20. – С. 173-462.
6. Вертій О. Народні джерела художньо-філософського потенціалу драматургії // Народні джерела творчості Івана Франка. – Тернопіль: Підр. і пос., 1998. – С. 208-252.
7. Мариняк Р. С. Художня спадщина І. Франка // І. Франко і нац. й дух. відродж. України. До 150-ї річниці від дня народження. Матеріали наук.-практ. конф. 18 травня 2006 р. – Харків: ХДНБК, 2006. – С. 43-50.
8. Кобилецький Ю. Драматичні твори // Творчість Івана Франка. – К.: Держ. вид-во худ. літ-ри, 1956. – С. 124-150.
9. Мороз Л. З. Нова реалістична драма в укр. літ-рі к. XIX – поч. XX століття // Проблеми історії та теорії реалізму української літератури XIX – початку XX століття / Відп. ред. М. Т. Яценко. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 192-218.

Матеріал надійшов до редакції 04.05. 2009 р.

Маковская Ю. Н. Типологические параллели в повести "Перекрестные тропинки" и пьесе "Украденное счастье" И. Франко.

В статье осуществлен типологический анализ произведений И. Франко на тему "женского вопроса". Прослежены особенности характеров Анны и Регины. Указаны средства достижения счастья каждой из женщин. Выяснено, что героини произведений положили начало борьбе женщин за свои права.

Makovska Yu. M. Typological Parallels in I. Frannko's Novel "Perekhresny Stezhky" and Play "Ukradene Shchast'a".

The article deals with typological analysis of works by Ivan Franko on the topic "female problem". The author traced the features of characters of Ann and Regina. In the article described facilities of achievement of happiness each of women. It was proved that Franko's characters started the straggle for male and female equality.